

**ТРАГЕДІЇ 1921-1923 І 1932-1933 РР. У СПРИЙНЯТТІ УКРАЇНСЬКИХ
ЕМІГРАНТІВ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ**

В статті висвітлено сприйняття трагедій голодоморів 1921-1923 і 1932-1933 рр. українськими емігрантами у Чехословаччині та їх спроби організації допомоги голодуючим.

Ключові слова: трагедія, голод, Чехословаччина.

Однією із тем, недостатньо досліджених у вітчизняній історіографії є сприйняття трагедій українських голодоморів 1920-х-1930-х рр. емігрантами, зокрема, у Чехословаччині. Певні аспекти цього питання розкрили Л. Батрак [1], В. Берковський, Н. Григорчук і О. Петрук [2], Т. Вронська і Т. Осташко [5], О. Даниленко [8], О. Пеленська [18], А. Радченко [19], Х. Саноцька [20] та інші.

Мета статті – висвітлити сприйняття трагедій голодоморів 1921-1923 і 1932-1933 рр. українськими емігрантами у Чехословаччині та їх спроби організації допомоги голодуючим.

Внаслідок припинення існування українських національних державних утворень за межами України опинилася значна кількість біженців. У Чехословаччині перебувала одна із найактивніших громад українських емігрантів, представники якої реагували на різні події в УСРР.

Реакція на голод 1921-1923 рр. і, відповідно, прагнення допомогти голодуючим, формувалися одночасно з офіційною політикою Чехословаччини щодо радянської держави. Вище керівництво Чехословацької республіки з проголошенням російськими комуністами нової економічної політики дещо змінило свої погляди на перспективи відносин з ними. Президент країни Т. Г. Масарик вважав запровадження НЕПу певним свідченням можливої зміни однопартійної радянської влади демократичною системою з більш поміркованими політичними силами [21, с. 24-26. 15, с. 42]. Це сприяло обміну у квітні-травні 1921 р. торговими місіями між ЧСР, радянськими Росією і Україною, які діяли до липня 1923 р. [10, с. 62]. Крім того, лідери ЧСР вирішили збільшити масштаби гуманітарної підтримки біженців з теренів колишньої Російської імперії, а отримавши інформацію про голод в РСФРР і УСРР, ухвалили долучитися до міжнародної допомоги голодуючому населенню. Централізованого характеру ця діяльність набула з ухваленням 28 липня 1921 р. міністерством закордонних справ ЧСР постанови про початок Російської допоміжної акції [22, с. 32].

Уряд ЧСР здійснив фінансові внески у допомогу голодуючим, реалізацією якої опікувався Чехословацький Червоний Хрест, очолюваний Алісою Масарик. У серпні 1921 р. ця організація вступила до Міжнародного комітету допомоги Росії на чолі з Ф. Нансеном. Чехословацька допоміжна акція здійснювалася у межах

місії Нансена під егідою Міжнародного Червоного Хреста. Уряд УСРР підписав угоду з місією Нансена про допомогу голодуючим у грудні 1921 р.

Загалом, Чехословацька допоміжна акція в Україні тривала у травні-вересні 1922 р. Її учасники підсумували найголовніші складові та результати здійсненого у нарисі «Чехословацька допоміжна акція на Україні», поміщеного у публікації «Чехословацька допомога російській та українській еміграції» («Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci»), виданого міністерством закордонних справ Чехословаччини у 1924 р. [14, 26]. За їх відомостями, продовольчу допомогу було забезпечено 17 092 особам із 59 населених пунктів південної України [26, с. 104, 106], переважно, Мелітопольського повіту [6, с. 193, 196]. Також відомо, що Чехословацька місія Червоного Хреста у 1922-1923 рр. надала в УСРР 2, 1 млн. продовольчих пайків [8, с. 145-146].

Зауважимо, що поряд з допоміжною акцією, відбувалися торговельні операції між ЧСР і УСРР. У січні 1922 р. УСРР експортував до Чехословаччини 2 тис. тон ярого ячменю [8, с. 245].

Українські емігранти долучилися до збору коштів на допомогу голодуючим. Зокрема, Український громадський комітет в ЧСР 30 липня 1921 р. видав відповідну відозву [4, с. 20].

Голова Українського громадського комітету М. Шаповал опублікував у празькому еміграційному часописі «Нова Україна» під псевдонімом М. Сріблянський статтю «Голод, його причини і боротьба з ним». Розглядаючи причини трагедії, автор дійшов висновку, що «Большевицький режим приводить за собою голод ... Режим цей спричинює голод через те, що касує право працюючих людей на продукт їх праці – така формула голоду. ... На практиці виявляється це так. Большевицький переворот ішов під лозунгом експропріації експропріаторів, цеб-то конфіскації капіталу, як засобу визиску праці. ... Большевики-ж опріч капіталу, почали конфіскувати продукти праці взагалі, в тім числі й усі продукти, вироблені некапіталістично. Вся сільсько-господарська, цеб-то селянсько-трудова продукція підлягала конфіскації в формі «лишків», потім «розкладки», потім «продналог», цеб-то селянинові залишалось тільки на прогородування і обсів по большевицькій нормі, а все останнє забиралось для держави, спочатку «по твердих цінах», а потім дарма. «Експропріація експропріаторів» обернулася в експропріацію всіх працюючих. Конфісковані продукти большевики потім вживали на свої цілі, годуючи ними паразитів, потрібних для скріплення большевицької влади. Всю систему цих відносин большевики спочатку називали «комунізмом», а згодом, коли їм стало соромно, – «воєнним комунізмом». В дійсности ж це була нечувано-широка система визиску чужої праці, перед якою блідне капіталістичний визиск. 12 ½ мільйонів селянських господарств Росії і України були систематично грабовані. Наслідком цього селянство почало не виробляти «лишків». ... ». Зазначене пограбування України, посуха,

на думку М. Шаповала, спричинили неврожай і загрозу смерті від голоду. У підсумку він зауважив: «Соціальна гігієна вважає єдиним раціональним ліком – усунення причин, а не тільки боротьбу з наслідками. З погляду соціальної гігієни єдиним ліком проти голоду при даних умовах може бути тільки усунення большевицького режиму і окупації» [23].

21 лютого 1922 р. М. Шаповал просив Т. Ґ. Масарика допомогти українським вченим в радянській Україні [28, s. 137-138]. В історіографії відсутні згадки про реакцію президента на це звернення. Водночас, зауважимо, що центральний орган більшовиків України – харківська газета «Комуніст» 12 липня 1922 р. опублікувала невелике повідомлення про чехословацьку допомогу голодуючим у Мелітопольському повіті, відзначивши грошовий внесок президента Т. Ґ. Масарика.

Серед оцінок українськими емігрантами причин голоду також наведемо думку В. Щербаківського. Дізнавшись про масштаби трагедії, він зауважував у своїх спогадах за 1922 р.: «Голод в Україні не є результатом метеорологічних явищ, вони тільки погіршили становище, він є прямим результатом повного ограбування Москвою українського сільського населення, забрання від нього робочої худоби, і тепер нема чим орати під озимину й ярину. А винищення кращої частини чоловічого сільського населення? Все це результат московської колоніальної господарки на чужих землях. Московські большевики в Україні, в Грузії та інших поневолених ними країнах ведуть ще гіршу шовіністичну, націоналістичну московську політику, ніж царі Олексій, Петро, цариця Катерина ... Щодо використання тези езуїтів «мета виправдовує засоби», то і Макіавеллі, і інквізитори, і Петро I, і Бірон здаються маленькими дітьми побіч Троцького, Леніна та інших московсько-комуністичних вождиків» [25, с. 190].

У статті «Голодна» політика на Україні» («Нова Україна», Прага, травень 1922 р.) А. Радченко писав про «окупаційну «голодну» політику, яка здійснюється на Україні [19, с. 33]. На його думку, «Те, що зараз робиться російськими большевиками з «голодною Україною», повинно бути віднесено до найтяжчих злочинів московського центру. В варварський спосіб винищується українська нація. Винищується одверто, організовано. Українське громадянство повинно негайно і голосно підняти свій голос в оборону виміраючого населення України. Воно мусить перед цілим світом рішуче протестувати проти нечуваної, варварської політики московських окупантів. Українське громадянство, окрім того, повинно само находити всі можливі засоби для врятування голодуючих на Україні» [19, с. 35].

Влітку 1921 р. за ініціативою Українського громадського комітету було засновано «Товариство для несе[н]ня помочі голодуючій Україні» [24, арк. 130]. В інших публікаціях його називали Комітет допомоги голодуючим або Комітет в ЧСР по збору жертв для голодних на Україні.

Комітет допомоги голодуючим встановив контакт з чехословацьким Комітетом допомоги голодуючим в Росії «і подбав про перетворення його в Комітет допомоги голодуючим в Росії і на Україні» [4, с. 22].

На 10 серпня 1922 р. Український громадський комітет і Комітет в ЧСР по збору жертв для голодних на Україні зібрали 68, 821 тис. крон [17, с. 23]. Їх було надіслано через Американську організацію АРА голодуючим Запорізької губернії [13, с. 50]. Також Український громадський комітет надсилав ученим Києва і Харкова одяг, ліки, літературу тощо [18, с. 249].

Серед емігрантів, залучених до збирання коштів для допомоги голодуючим був відомий український митець В. Касіян. У 1922-1926 рр. він навчався в Празькій академії образотворчого мистецтва, одночасно у Карловому університеті. Як вільний слухач В. Касіян відвідував лекції на філософському факультеті УВУ, насамперед, з історії мистецтва. 1923 р. прийняв громадянство СРСР. 1925 р. переїхав до Києва, де жив і працював до кінця життя [12, с. 12, 13, 49, 52, 65-66]. В. Касіян у 1922-1923 рр. виконав свій перший політичний плакат на основі ескізу «Пієта» із закликом чеською мовою – «Допоможіть голодуючим!». Плакат призначався для організованого у Празі Комітету допомоги голодуючим в СРСР під час громадянської війни [20, с. 34-35]. Також В. Касіян намалював плакат із закликом чеською мовою «Допоможіть голодуючим», встановлений біля входу до парку «Stromovka» у Празі, де збирали пожертви [18, с. 92].

У 1924-1925 рр. українські емігранти знову відзначали прояв голоду в УСРР, як засвідчує підбірка документів, підготовлена Л. Батрак [1]. Крім того в «Українському вістнику» у травні 1925 р. було опубліковано повідомлення «Голод на Україні». У ньому, зокрема, відзначалося, що «На Україні сов. влада визнає 5 губерній «частково неврожайними», а саме: Харківську, Донецьку, Одеську, Подільську та Волинську. У цих губерніях, по офіційних даних, уже тепер голодує 750.000 дітей» [7, с. 20]. Також наводилася цитата з харківської газети «Комуніст» за 15 березня: «У недородних місцевостях Одеської, Донецької, Катеринославської і частини Подільської губ. свого хліба не вистарчить приблизно в половині селянських господарств ... » [7, с. 22].

Українські емігранти активно відгукнулися на трагедію Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. та прагнули інформувати про нього світову громадськість. Так, 15 лютого 1933 р. з ініціативи Української національної жіночої ради в Празі і за підтримки С. Русової був оприлюднений закликом до народів світу звернути увагу на Голодомор в Україні й надати допомогу її населенню [18, с. 198].

Влітку 1933 р. емігранти утворили Український голодовий комітет у Чехословаччині. Його очолив О.-І. Бочковський. Комітет ставив собі за мету поширювати правду про зазначену трагедію. Зокрема, О.-І. Бочковський був автором широко відомого на Заході відкритого листа, вперше опублікованого 5 вересня 1933 р., до прем'єр-міністра

Франції Е. Ерріо, симпатика СРСР, який заперечував Голодомор в Україні [18, с. 31]. Як зауважила І. Каневська, у ньому О.-І. Бочковський «наголосив: голод є спланованою акцією більшовицької влади з метою винищення українського народу, який не визнає окупаційного режиму. Цей лист став одним із небагатьох особистих протестів українців проти європейської політики подвійних стандартів» [11, с. 59-60].

Українська еміграція проголосила 29 жовтня 1933 р. Днем національної жалоби і протесту, посту та пожертви одноденного заробітку для голодової акції [11, с. 63]. Виступаючи у цей день у Празі на громадських зборах, О.-І. Бочковський зауважив: «Жалоба і сум - це немов два лейтмотиви української історії. Патетичною симфонією можна би було її назвати. Але постійний протест надає їй характеру симфонії героїчної. Всі наші свята або починаються, або кінчаються панахидою. Майже кожне з них є також і протестаційною маніфестацією. Навіть в нашому національному гимні бринять непереможно ці два лейтмотиви. Ще не вмерла Україна - такий патетичний вступ, однак його музика звучить переможною вірою у визвольні змагання. Домінує в них тон героїчний. Ніколи наш протест не підноситься у так трагічній хвилині, як ця, коли український нарід на радянщині планово винищується голодом диктатурою, що цим шляхом хоче побороти нашого сірого героя-селянина. Весь світ тепер шанує пам'ять невідомого вояка. Визволена Україна шануватиме свого невідомого повстанця. Над Дніпром збудована буде для його культу піраміда, що вічно говоритиме про найбільшу ганьбу ХХ століття - большевизм. В Краю мусять мовчати, тим голосніше підносимо ми, емігранти, свій протест, немов символічний дзвін, що не лише оплакує мертвих, але будить живих і розганяє громи. Ми апелюємо до Європи, що так багато провинилася перед Україною своєю байдужістю. Нагадуємо, що великі гасла модерного людства зобов'язують до чину, до допомоги загибаючому від голоду українському народові. Ми дякуємо тим шляхетним нашим приятелям в Європі, що відгукнулися на теперішнє страшне лихоліття України: Докторові Амменде, віденському Архиепископові Інніцерові, особливо ж норвежському міністрові [Й. Л.] Мовінкелю. Ми з вдячністю згадуємо міжнародні організації: Жіночу, Інвалідів, Конгрес Нац. Меншостей, що відгукнулися на захист України. Ми дякуємо сенаторці Ф.) Пламінковій та Чехословацькому Червоному Хрестові, що беруть участь в рятунковій акції. Ми через кордон шлемо привіт нашим братам на Україні. Ми боліємо Вашим нещастям! Віримо непохитно, що настане край Вашій неволі! Що Україна воскресне до самостійного життя!» [11, с. 64].

Протестаційне віче в Празі 29 жовтня 1933 р. ухвалило наступну резолюцію: «Історія не знає прикладу, щоби цілий нарід масово нищився так, як це тепер діється на Великій Україні й Кубані, де совітський режим голодом виморює українське населення. Так карає большевицька диктатура Україну за її національні визвольні

змагання, за її стихійне прямування до волі та самостійности, за її традиційний демократизм і непримириму ворожнечу до московсько-окупанського режиму. ... Перед цілим культурним світом ми підносимо рішучий протест проти нелюдського знуцання над нашим народом під Совітами. В ім'я великих засад міжнародного братерства, людяности, справедливости – ми апелюємо до цілого світу, непохитно вірючи в те, що культурні народи не сміють байдуже дивитися, як ворожа влада нищить наш нарід на його рідній землі, як і в те, що моральним обов'язком є виступити на захист голодуючої України, на оборону елементарного права нашого народу – на фізичне існування. Через кордон шлемо ми наш щирий привіт нещасним братам, що гинуть там на Радянщині, в большевицькім ярмі. Схиляємо голови перед гекатомбами жертв большевицького терору. Ми певно й непохитно віримо, що жадна сила й насильство не переможе нашого народу на його рідній землі. Віримо, що кривавими шляхами цієї страшної неволі України прямує до свого визволення! Український нарід живе й не загине! Ще не вмерла Україна й не вмере! На руїнах большевицького деспотизму вона воскресне до самостійного життя!» [16, с. 86-87].

Також О.-І. Бочковський від імені Українського голодового комітету у Чехословаччині підтримав пропозицію українців США до президента Ф. Д. Рузвельта 12 вересня 1933 р., щодо направлення до України комісії для розслідування інформації про голод, за результатами якої пропонувалося ухвалювати рішення про співпрацю з СРСР [11, с. 65].

Восени 1933 р. Український голодовий комітет у Чехословаччині чеською мовою опублікував бюлетень «Hlad na Ukrajině» («Голод на Україні») [27].

Найбільш докладно погляди О.-І. Бочковського на трагедію Голодомору висвітлено у нарисі «Голод на Україні», підготовленому ним у січні 1934 р. на замовлення Українського Пресового Бюро у Лондоні, яке інформувало про події в Україні [11, с. 12]. Основна мета публікації полягала у доведенні необхідності міжнародної допоміжної акції для голодуючих. Також у нарисі вчений наголошував, що голод «органічно пов'язаний з більшовицькою національною політикою щодо українського населення» [3, с. 80]. Масовий характер голоду «є логічним і неминучим наслідком соціальної та господарської політики Совітів, що зокрема на Україні та Кубані він має ще, крім цього ж, спеціальний національний присмак, без сумніву ворожий до місцевого населення» [3, с. 78]. Торкаючись питання замовчування радянською владою цієї трагедії, О.-І. Бочковський писав: «Визнати факт голодової катастрофи після завершення першої п'ятирічки – це рівноважно з прилюдним оголошенням банкрутства суспільної політики більшовицького ладу» [3, с. 78].

Вчений торкався питання кількості жертв трагедії. Зокрема, він наводить відомості про смертність у деяких селах тогочасних Козятинського і Калинівського районів Вінниччини. У Калинівському

районі у с. Заливанщина від 1932 р. до літа 1933 р. вмерло 2000 осіб з 3500, у Козятинському районі у селах Немиринці з 700 осіб залишилися 4-5 родин, у Куманівці з 3000 осіб – 1900 осіб, Губинці з 600 – 110, у Сошанському з 1500 – 800, у Зозулинцях з 2800 – 2320 осіб. Відомості подав свідок, який постійно жив в радянській Україні до літа 1933 р., коли легально виїхав до Польщі до своїх дітей [3, с. 92].

Серед інших прикладів вшанування пам'яті загиблих під час трагедії 1932-1933 рр. відзначимо друге число часопису «Наша Україна» за 1934 р., присвячене трагедії Голодомору [18, с. 250].

Відомі приклади літературного і мистецького осмислення емігрантами трагедії 1932-1933 рр. Поезію І. Наріжної «Голодний жаж» (1933 р.), опубліковано у збірці «Настрої» (Прага, 1936 р.) [18, с. 157]. Роман «Марія» (1934) У. Самчука належить до перших українських літературних творів про Голодомор. Він присвячений пам'яті матерів, які загинули внаслідок цієї трагедії [18, с. 200]. Темі Голодомору в Україні присвячені акварелі М. Михалевича «Хліба» (1933 р.), що зберігаються у Національному архіві Чеської Республіки [18, с. 162].

Через заперечення голоду радянською владою, міжнародна допомога була унеможливлена. Цьому сприяла зміна політики щодо СРСР у 1930-і рр., спричинена впливом світової економічної кризи і перегрупуванням сил на «старому континенті» та загалом у світі, прагнення зближення країн Заходу з Радянським Союзом в умовах приходу до влади в Німеччині А. Гітлера. Зокрема, керівництво ЧСР схилилося до союзу з Москвою незважаючи на усвідомлення сутності політичного режиму в СРСР. За допомогою Радянського Союзу Прага прагнула зберегти мир і статус-кво в Європі [9, с. 391], була зацікавлена в активізації економічних відносин з Москвою.

Загалом, українські емігранти оцінювали трагедії Голодоморів 1921-1923 і 1932-1933 рр. як наслідок радянської політики, що знищила національну державність. Прагнучи допомогти колишнім співвітчизникам, емігранти у силу своїх можливостей інформували чехословацьку і світову громадськість про голод, підтримували здійснення міжнародної допомоги голодуючим. Але, якщо у на початку 1920-х рр. певного результату у цьому вдалося досягти, то 1930-і рр., позначені впливом світової економічної кризи і перегрупуванням сил на міжнародній арені, прагнення зближення країн Заходу з СРСР в умовах утвердження нацистського режиму у Німеччині не сприяли реалізації поставленої мети.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Батрак Л. В. Документи про голод в Україні 1921-1923 років (із колекції «Український музей в Празі» ЦДАГО України). // Архіви України. 2018. № 5-6. С. 135-154.

2. Берковський В., Григорчук Н., Петрук О. Голодомор 1932-1933 років очима українців діаспори (документи з фондів ЦДАВО України). // Архіви України. 2008. № 5-6. С. 44-55.
3. Бочковський Ольгерд Іполит. Вибрані праці та документи. Том І. К.: Україна Модерна, ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 704 с.
4. В справі допомоги голодуючим на Україні. // Нова Україна. Прага, 1922. Ч. 12. 15 вересня. С. 19-22.
5. Вронська Т. В., Осташко Т. С. Участь українських зарубіжних політичних та громадських організацій в акціях протесту 30-х рр. ХХ ст. проти Голодомору в УСРР. // УІЖ. 2003. № 5. С. 65-81.
6. Голод 1921-1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів. К.: Наук. думка, 1993. 238 с.
7. Голод на Україні. // Український вістник. Прага-Подебради, 1925. Травень. С. 20-23.
8. Даниленко О. В. Відносини Української СРР з європейськими країнами (1920-ті роки). К.: ФОП Корзун Д. Ю., 2011. 354 с.
9. Документы внешней политики СССР. М.: Государственное издательство Политической литературы, 1971. Т. 17. 882 с.
10. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. М.: «Наука», 1977. Т. 2. Август 1922 – июнь 1934 г. 636 с.
11. Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський – нарис біографії. // Бочковський Ольгерд Іполит. Вибрані праці та документи. Том І. К.: Україна Модерна, ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. С. 11-98.
12. Касіян В. 3 минулих літ: Книга пережитого. // Жовтень. Львів, 1982. № 9. С. 12-66.
13. Касовий звіт Українського комітету в Ч.С.Р. по зборі жертв на голодуючих України. // Нова Україна. Прага, 1922. Ч. 10-11. 1 вересня. С. 49-50.
14. Кравчук О. Чехословацька допомога голодуючим в Україні у 1922 р.: свідчать документи. // Історичний калейдоскоп. 2021. № 2. С. 36-39.
15. Кравчук, О. Т. Г. Масарик і українські емігранти в Першій Чехословацькій республіці. // Чесько-українські паралелі: матеріали регіональної наукової конференції, м. Львів, 28 жовтня 2017 р. Львів, 2017. С. 41-55.
16. «Ми б'ємо в Великий дзвін ... ». Голодомор 1932-1933 рр. очима української діаспори: документи з фондів ЦДАВО України / Ред. кол. :О. А. Удод (голова), В. С. Лозицький, Н. В. Маковська, І. Б. Матяш, Р. Я. Пиріг, Ю. І. Шаповал. Упоряд.: Н. В. Маковська (керівник), В. Г. Берковський, Н. В. Григорчук, К. І. Криворучко, О. Б. Пашенко, М. Ю. Хачетлова. К.: Видавництво «Горобець», 2008. 224 с.
17. О-сенко Ол. Українська еміграція в Чехословаччині. // Трибуна України. 1923. Ч. 1 Березень. С. 21-24.
18. Пеленська О. Україна поза Україною: Енциклопед. словник мистецького, культурного і громадського життя укр. еміграції в

- міжвоєнній Чехословаччині (1919-1939). Прага: Národní knihovna České republiky, 2019. 331 с.
19. Радченко А. «Голодна» політика на Україні. // Нова Україна. Прага, 1922. Ч. 4-5. 30 травня. С. 32-35.
20. Саноцька Х. І. Творчі взаємозв'язки В. Касіяна з чеською культурою. // Проблеми слов'янознавства. Львів, 1987. Вип. 35. С. 31-37.
21. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии. // Советское славяноведение. 1991. № 6. С. 24-36.
22. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции». // Славяноведение. 1993. № 4. С. 28-38.
23. Сріблянський М. Голод, його причини і боротьба з ним. // Нова Україна. Прага 1922. Ч. 7. 1 липня. С. 1-5.
24. ЦДАВО України, ф. 4440, оп. 1, спр. 16.
25. Щербаківський Вадим. Мемуари. // Пам'ятки України. 2007. № 4. С. 22-292.
26. Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924. 128 s.
27. Hlad na Ukrajině. 1933. Č. 1-2. Listopad. 31 s.
28. Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Rusové a Ukrajinci. 2. svazek. Vratislav Doubek (ed.). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2016. 733 s.

Інна Гороф'янюк

ГОЛОДОМОР НА ПОДІЛЛІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ

Стаття присвячена аналізу діалектних текстів про голодомори, записаних студентами-філологами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського від 36 очевидців Голодомору 1932–1933 та голоду 1946–1947 рр. здебільшого з Вінницької обл. Записи опубліковані окремою книгою книга «Палає пам'яті свіча. Вогонь – не згас»: Хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів (Вінниця, 2014). Змістове наповнення явища ГОЛОД у текстах відносно сталє: 'відсутність звичної їжі', 'вживання в їжу недопустимих за звичних умов продуктів', 'канібалізм', 'спланованість цього явища через вилучення продуктів харчування'.